Bykaraktärsprogram för Tällberg

Historia, utseende, riktlinjer

Leksands kommun 2004

Omslagsbilden visar Rombogården med Siljan i bakgrunden. Fotograf: Hans Jensen

Text, redigering och utformning: Kjell Sundström
Nya foton och kartor: Kjell Sundström
Äldre foton: Kulturnämndens bildsamling
Teckningar på sid 24 och 26: Hans Johansson/Anders Björklund

ISBN 91-631-5532-X
Tryck:

Innehållsförteckning

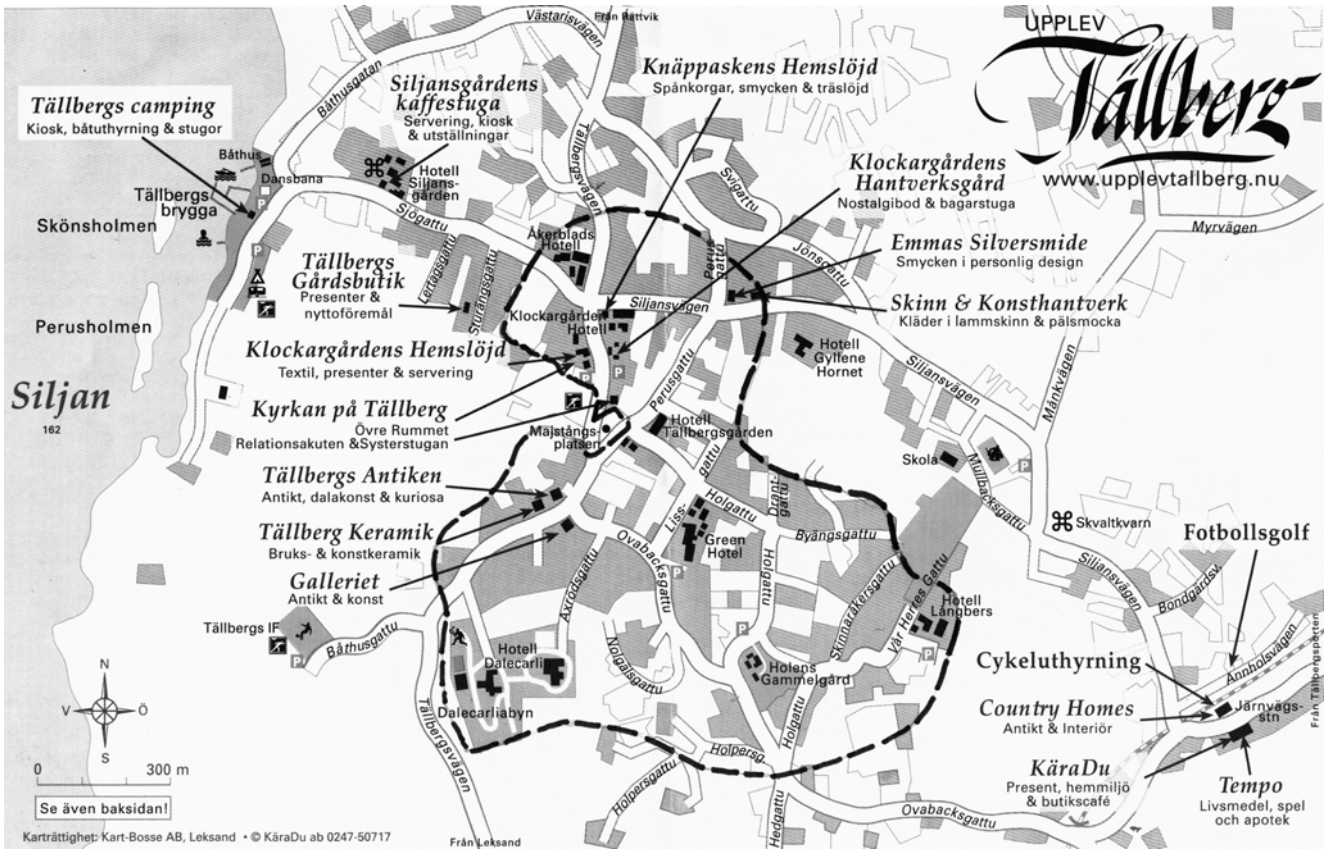
Innehållsförteckning....3
Förord....4
Inledning....4
Tällbergs historia....6
Den förindustriella bondbyn....6
Bondesamhällets utveckling efter industrialismens inträde....7
Nationalromantiken....8
Den fortsatta dalaromantiska utbyggnaden....11
Hotellen....11
Dagens Tällberg....13
Bystruktur....13
Den gamla bondbebyggelsen....14
Den dalaromantiska bebyggelsen....14
Grunden....15
Fasader....15
Fönster....16
Dörrar....16
Altaner, uteplatser och balkonger....16
Tak....17
Skorsten....17
Färg....17
Härbren och andra uthus....18
Värdefulla byggnader....18
Hotellen....19
Utsikten....20
Gatumiljön....20
Stigar....21
Tomtindelning....21
Ängsmark och natur....22
Tomtutformning och husplacering....23
Trädgården....23
Inhägnader....23
Miljö, tystnad och stillhet....24
Riktlinjer för framtidens Tällberg....24
Skala och helhetsintryck....24
Byns delar....25
Speciellt värdefull bebyggelse....26
Grund....26
Fönster....26
Entré....27
Utsikten....27
Gatumiljö och trafik....27
Stigar....28
Ängsmark....28
Tomtutformning....28
Inhägnader....28
Altaner, uteplatser och balkonger....28
Tak....28
Skorsten....29
Färg....29
Uthus....29
Hotellen....29
Miljöfrågor och ljudmiljö....29
Litteratur....30
Tällberg....30
Allmänt....30

Förord

För att diskutera Tällbergs framtid ordnades en ”Charrette” på Greenverket 1-3 maj 2003. Där bestämdes att ett bykaraktärsprogram skulle tas fram, där byns karaktär skulle beskrivas och riktlinjer ges för den framtida utformningen av bebyggelsen och miljön. Man pekade också ut ett område i byns centrala delar där speciellt stränga krav skulle ställas på kommande byggnadsåtgärders anpassning.

En arbetsgrupp tillsattes av kommunen med Kjell Sundström som programskrivare, Hans Gillgren som gruppledare, stadsarkitekt Sven Lindberg som kommunrepresentant samt 11 bybor, representerade hotellägare, fastboende och sommargäster (Hans Jensen, Ulf Holm, Iréne Grahn, Signe Alm, Elisabeth Ekwall, Birgitta Fröstad, Sten Boman, Tommy Ek, Sigfrid Engevall, Jerk Åkerblad, Anders Sandberg).

Det följande programmet är resultatet av deras arbete.

Turistkarta över Tällberg. Inringningen markerar det kärnområde som Charretten pekade ut där speciellt höga krav skulle ställas på anpassning.

Inledning

Tällberg är en uppskattad by och ingår i det riksintresseområde för friluftsliv som Siljansområdet utgör. Hit lockades turisterna redan i början på 1900-talet av den storslagna utsikten över Siljan, de dramatiska solnedgångarna och den genuina bondbyn. Här kunde man uppleva en äkta dalakultur och få ro, inspiration och harmoni. Här ville många tillbringa sina semestrar, antingen på hotell eller i en egen stuga. Så började dagens Tällberg byggas upp. I många fall var det starka kvinnor som startade hotell, affärer eller byggde magnifika bostäder. Allt eftersom så har byns karaktär ändrats, speciellt från 1960-talet och framåt. Den gamla bondekulturen har trängts tillbaka av dalaromantiska timmerhus med välansade trädgårdar och stor

skaliga hotell. Det mesta av den gamla åkermarken är idag bebyggd och även återstående delar är till stor del hotade. Stora björkar skymmer delar av utsikten.

Många är oroade av utvecklingen och den snabba förändringen av den välkända vardagsmiljön. Flera nybyggnadsprojekt har väckt starka reaktioner. Fortsatta utbyggnader ifrågasätts alltmer.

Men förändringen av Tällberg kan inte stoppas. Bland annat behövs ett livskraftigt näringsliv och försörjningsmöjligheter som förutsättningar för en framtida överlevnad. Men utvecklingen måste utgå från Tällbergs speciella karaktär och ske i sådana former att denna inte förstörs. Det måste finnas en långsiktig balans mellan förnyelse och utveckling å ena sidan och bevarande å andra sidan. En bibehållen vacker miljö är också en resurs som kommer alla till del.

Huvudsyftet med det föreliggande programmet är att beskriva Tällbergs karaktär så noggrant som möjligt ur olika aspekter. Utifrån en sådan redogörelse kan man peka ut det som är typiskt och som man bör tänka på när man bygger nytt. Målet är inte att detaljstyra all kommande byggnadsverksamhet. Det gäller mera att inspirera till eftertanke och ange vissa ramar och riktlinjer inom vilket det individuella skapandet och uttrycket kan ges fritt utrymme. Det handlar heller inte om att peka ut enskilda syndabockar, utan att visa vad som är lämpligt, om man fortsättningsvis vill behålla en speciell bykaraktär.

Man bör tänka på att alla värderingar om vad som är ”vackert”, ”typiskt”, ”lämpligt” osv. är subjektiva och situationsbundna och beror på de ”glasögon” betraktaren har på sig. Värderingarna är också tidsbundna och förändras ständigt.

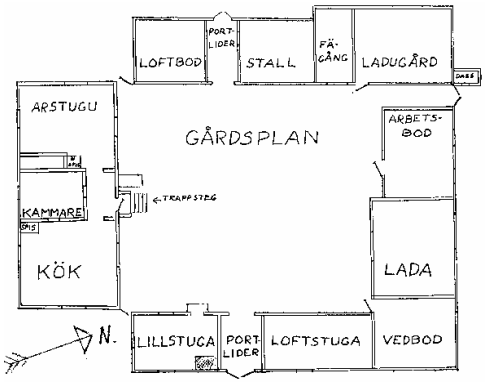
Värderingar förändras ständigt. 1922 skriver den kände hembygdsforskaren Karl-Erik Forsslund (Han som skrev ”Med Dalälven från källorna till havet”) om skolan: ”Detta skolpalats…är…ett sorgligt uttryck för nutidens blinda storstadsdyrkan och förakt för hävd och bygdearv… Och är byggnaden ej utan stil, så passar den i alla fall ej här – ty det är storstadsstil… Skolkasärnen är och kommer alltid att förbli en främling i bygden”. Men idag så tycker väl alla att skolan i sin nationalromantiska stil är en viktig del av byn.

För att de allmänna riktlinjer som ges här ska få genomslagskraft krävs aktiva insatser av alla. Även om kommunen genom byggsamråd i samband med bygglovgivning samt planläggning kan skapa en viss styrning, så är det ändå mycket som inte kan påverkas den vägen. Det är endast genom den enskilde byggarens intresse, kunskap, uppfattningar och medvetenhet samt bybornas gemensamma engagemang som ett långsiktigt bevarande kan åstadkommas.

Tällbergs historia

Den förindustriella bondbyn.

Tällberg är en gammal by. Den träder fram i de skriftliga källorna 1320. Genom gamla skatte- och revningslängder kan vi se hur byn växer. 1541 nämns 7 skattebönder, 1558 10, 1571 13 (varav en i Sunnanäng) och 1588 14. På en sockenkarta från 1668 är 13 gårdstecken markerade. 1734 nämns 27 bönder. Vid storskiftet 1825 ges för första gången en fullständig bild av byns utseende med gårdar, vägar, åkrar, ängar och hagar. Byn hade då 31 gårdar. 18 låg i den nedre byn längs Tällbergsvägen och vid korsningen Siljansvägen/Perusgattu. 13 låg i den övre byn runt Holen och Hedgattu. Man ser att gårdarna är kringbyggda.

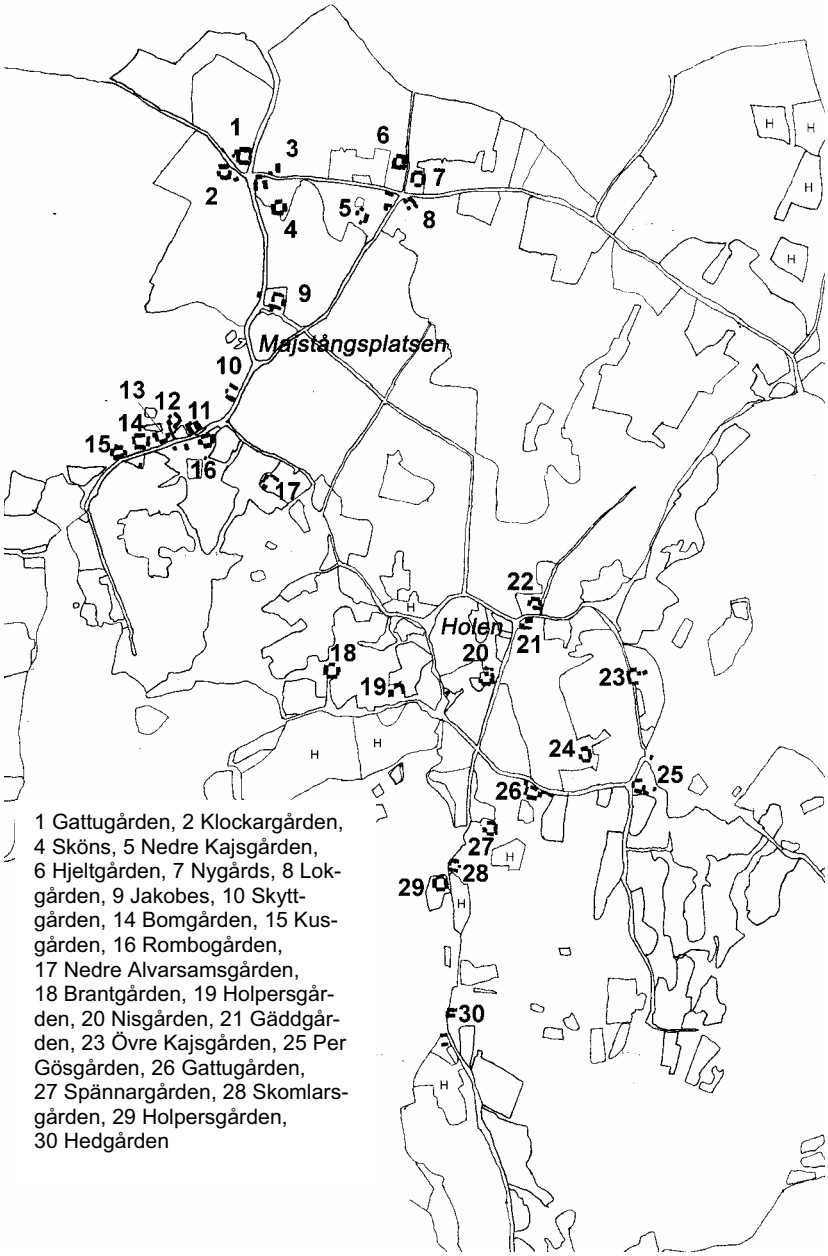

Gattugården 1890. En typisk kringbyggd gård.(Delar ingår fortfarande i Åkerblads hotell)

Alla gårdar utom två finns fortfarande kvar, även om de flesta byggnaderna är rivna eller flyttade och användningen ändrats. Endast Övre Kajsgården och Holpersgården är bevarade i relativt ursprungligt skick.

Övre Kajsgården från ovan.

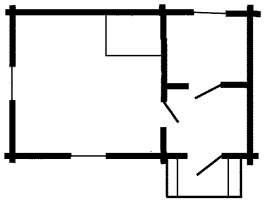
Storskifteskartan från 1825. Man ser vägsystemet och de kringbyggda gårdarna. Grå mark är åker. Övrig inringad mark utgör äng, utom de hagar som markerats med H. I norr möter Laknäs ägor. I sydväst och öst ligger Leksands sockens skogsmark.

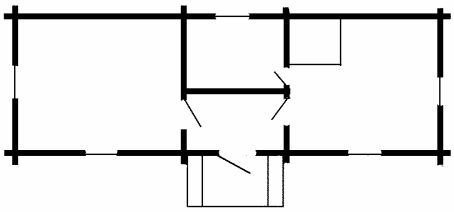
Övre Kajsgården.

Det gamla bondesamhället byggde på självförsörjning. Man producerade själv mat, redskap och tillverkade kläder. Fisket i Siljan och jakt i skogen spelade en stor roll. Det man inte kunde göra själv fick man köpa på marknader. Tällberg var en relativt fattig by. Marken var torr och gav dålig avkastning. Ofta hade man bisysslor för att få kontanter. Det kunde vara skogsavverkningar, vinterkörningar, hemarbete eller arbete på annan ort. De flesta gårdarna var av nordsvensk typ med ett stort antal byggnader placerade runt ett slutet gårdsrum. Bostadshusen var små anspråkslösa enkelstugor eller parstugor av omålat timmer och oftast med bara en våning. Uppvärmning var en svår fråga och man bodde i stort sett i ett enda rum som både var kök, sovrum och vardagsrum.

Kring gårdarna låg den omgärdade inägan med uppsplittrade ängar och åkrar. Utanför låg utmarken med skogar, hedar, kärr- och strandängar som samfällt nyttjades för slåtter, bete och jakt.

Typisk enkelstuga. Om entrén läggs direkt in i stugan kallas det för sidokammarstuga.

Typisk parstuga.

Förr var sjövägen den enklaste att ta sig fram på. Här kyrkbåt och kyrkbåtshus vid Sjögattu.

Till höger: En skvaltkvarn har ställts upp vid Siljansvägen öster om skolan. I sådana malde bönderna förr sin säd med vattenkraft från små bäckar.

Jordbruket var inriktat på djurhållning med kött- och mjölkproduktion som hörnstenar för livsuppehället. Antalet djur bestämdes av tillgången på bete och vinterfoder. Viktigast bland ägoslagen var ängen, där man kunde få vinterfoder, så att djuren kunde överleva till nästa säsong. Man svältfödde djuren. En ko i mitten av 1800-talet mjölkade ca 500 liter per år mot dagens ca 7.500 liter. Från vår till höst togs djuren till Tällbergs fäbodar i Brömsbo, Ertled, Faxberg, Getsarvet, Middagsbodarna, Risholn och Östra Ganåsen för sommarbete i skogen.

Åkerbruket var innan konstgödningen helt beroende av djurhållningen. Talesättet "äng är åkers moder" var förr grundläggande. Tillräckligt med foder måste bärgas på ängen för att hålla så mycket djur att man fick tillräckligt med dynga för att gödsla åkermarken. Fanns inte balans mellan gödsling och uttag, så utarmades snabbt jorden med minskade skördar som följd. Man odlade råg, korn, havre, blandsäd och potatis. Egentliga hagmarker var en ovanlig företeelse och omfattade bara sämre mark, som var olämpliga för slåtter och svåra att plöja till åker. Vanligen övergick man direkt från skogsbete till bete på de slagna ängarna.

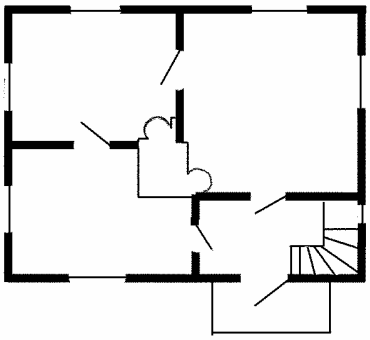
Trädgårdsskötseln var på en låg nivå. Man odlade mest rotfrukter. Man hade även äpplen, päron och körsbär.

Bondesamhällets utveckling efter industrialismens inträde

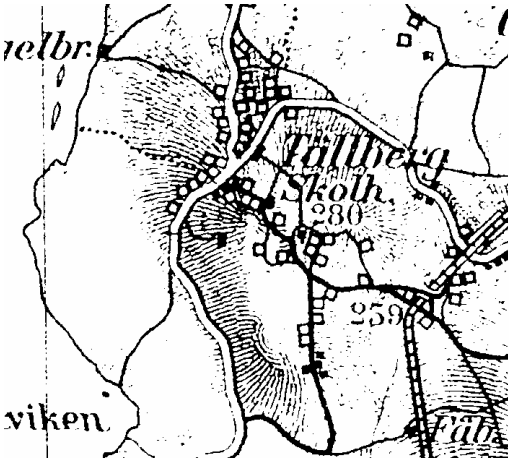
Under senare delen av 1800-talet skedde stora förändringar i och med industrialismen. Ångmaskiner kunde driva stora fabriker som massproducerade billiga varor som kunde spridas över landet med de nya järnvägarna och säljas i handelsbodarna. Bönderna fick pengar genom att man kunde sälja skog till sågverken.

Självhushållningen började uppges. Hemgjorda tyger och redskap byttes ut mot inköpta varor. Järnspisar förenklade köksarbetet. Kakelugnar gjorde att man kunde värma upp flera rum. Genom införandet av bättre maskiner och konstgödning kunde jordbruksproduktionen ökas betydligt. Åkerarealen ökades, i första hand på bekostnad av ängs- och betesmarken. Vallodling började tillämpas och de gamla slåttermarkerna och fäbodarna minskade i betydelse.

Även bebyggelsen förändrades. Sågverksindustrin kunde leverera brädor och bjälkar. Man slutade bygga i timmer. Stora ladugårdar kunde byggas med plats för många funktioner och månghussystemet övergavs. Härigenom öppnades de slutna gårdsbildningarna. De gamla bostadshusen byggdes på med en våning eller så uppfördes nya bostäder, ofta med en korsformad plan. Tillgången på billiga bräder gjorde att man klädde in de gamla timmerstommarna. Rödfärgen blev regel och tak täcktes med maskinhyvlad pärt och senare tegel. Nya verandor byggdes med lövsågerier. Man anlade trädgårdar och omgav tomterna med staket. Ett flertal nya gårdar tillkom, varför det vid sekelskiftet fanns 46 bondgårdar. Elektricitet kom till byn 1911. Jordbruket upplevde nu sin höjdpunkt. 1915 fanns 35 hästar, 71 kor, 31 ungnöt, ca 30 får och lika många getter, tjur, 14 svin och 157 hönor.

Korsformad plan.

Generalstabens karta, uppmätt 1909, ger en klar bild av Tällbergs utseende innan turisterna hade börjat komma.

Holgattu 1918. Till höger den gamla skolan som just blivit pensionat. (Nuvarande Tällbergsgården)

Efter 1920 skedde en tillbakagång i jordbruket. Från en befolkning på 359 invånare vid sekelskiftet, så hade den minskat till 268 vid seklets mitt och 215 1985. Antalet sysselsatta inom jordbruket minskade från 57 personer 1920 till bara 24 1950. Samtidigt ökade de handels- och hotellanställda från 3 till 68. 1960 slutade den sista gården, Sköttgården, med kreatur.

Nationalromantiken

Som en reaktion mot industrialismens likriktning och den snabba omvandlingen av Sveriges landsbygd växte patriotiska och nationalromantiska strömningar fram. Man idealiserade det gamla bondesamhället och speciellt Dalarna framställdes som den svenska urbilden med sina ännu levande folkliga traditioner och folkdräkter. Konstnärer som Anders Zorn och Carl Larsson spred idylliska bilder som blev oerhört populära. Andra ägnade sig åt att dokumentera och rädda de rester som fortfarande fanns kvar av den gamla bondekulturen. Karl-Erik Forsslund åkte igenom hela Dalarna och skrev sina iakttagelser i jätteverket ”Med Dalälven från källorna till havet”. Artur Hazelius skapade Skansen i Stockholm och över hela landet byggdes hembygdsgårdar upp, bl.a. Holen i Tällberg.

Inom arkitekturen utvecklades den nationalromantiska stilen av arkitekter som t.ex. Lars Israel Wahlman, Carl Westman, Ragnar Östberg och Isac Gustaf Clason. Man hämtade bland annat impulser från äldre byggnadsskick och den gamla bondekulturen (timmerbyggandet, kronskorstenar, fönsterluckor, blyinfattade eller småglasade fönster). Men man blandade friskt till mycket individuella uttryck. Man betonade det rena materialet (timmer, sten, tegel, puts och järn) och det goda hantverket. Man använde starka färger och kombinerade dem på nya sätt. Man målade fönsterbåge och –foder i olika färger. Man var noga med detaljutformningar, både invändigt och utvändigt. Man tog också ansvar för helheten och hur byggnader, trädgård, murar, portar, staket osv. skulle passa ihop.

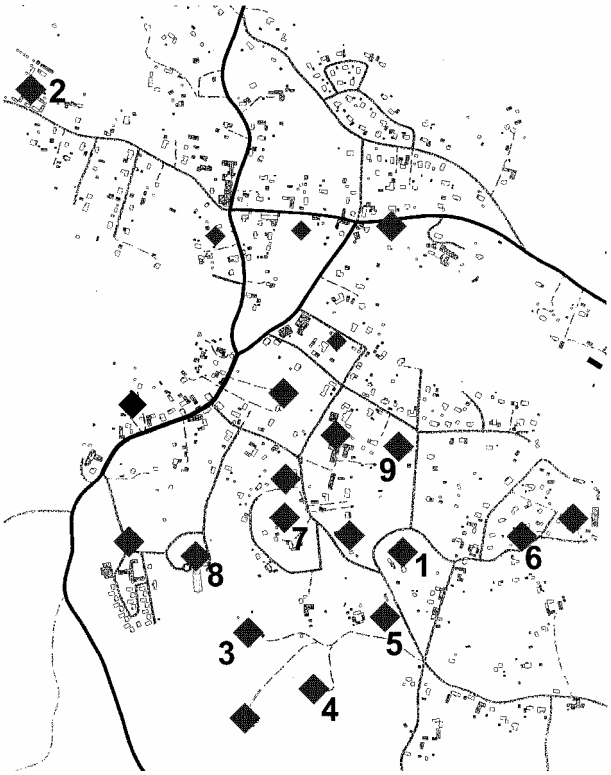

Nationalromantiska detaljer.

Genom järnvägarna till Insjön 1884 och Rättvik 1890 samt ångbåtstrafik på Siljan, blev bygden tillgänglig på ett helt nytt sätt för turister. Allt fler sökte sig till trakten och snart upptäckte man Tällberg med dess storslagna utsikt. De första sommargästerna bosatte sig här 1907. Det var konstnären Ivar Nyberg som flyttade in i ett ombyggt härbre på nuvarande Greens tomt. Det närmaste årtiondet tillkom sedan ett tiotal bostäder. Eftersom åkermarken fortfarande behövdes för byns jordbruk, så fick man oftast bygga i den omgivande skogen eller på annan oländig mark som var svår att använda. Det var antingen hitfraktade timmerhus som byggdes om eller så uppfördes nya arkitektritade hus i den rådande nationalromantiska stilen. Till de hitflyttade gårdarna hör främst Holen, som Ankarcrona uppförde 1910-1911. Bland de övriga måste Hellsgården vid Holgattu och Tomtbacken vid Ovabacksgattu nämnas.

De arkitektritade husen byggdes i många fall av folk med starka ekonomiska resurser och fick en storskalighet som starkt avvek från den gamla bondbyn. Även formspråk och materialbehandling utgjorde nya inslag. Bland de nationalromantiska gårdarna märks främst Tällbo från 1909, tonsättaren Hugo Alfvéns gård på Brantåsen som blev klar 1911, Björkbacken som ritades av Ankarcrona 1911 åt fru Lilly Crafoord samt Siljansgården som började byggas nere vid vattnet 1917.

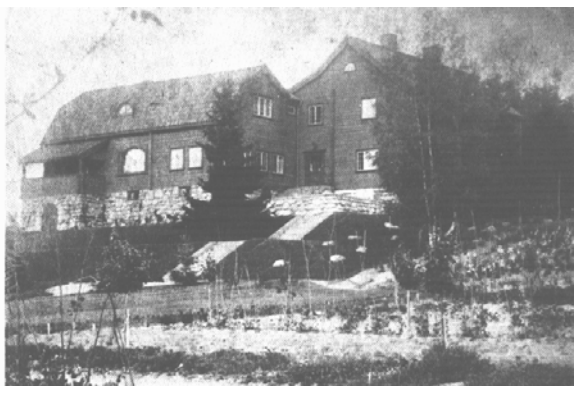

1 Holen, 2 Siljansgården, 3 Alvéns, 4 Tällbo, 5 Björkbacken, 6 Solbacken, 7 Tomtbacken, 8 Tällgården (Dalecarlia), 9 Hellsgården

De nationalromantiska gårdarna samt namnen på några av dem. De mindre symbolerna visar gårdar med en enklare karaktär från samma tid.

Tällgården, byggd 1910 efter ritningar av arkitekten Guttler. Numera Dalecarlia hotell.

Hilda Anderssons hus från 1917, numera Green Hotel.

Solbacken, uppfört 1908 av Karin Petrini.

Nationalromantiskt hus nedanför Greens hotell.

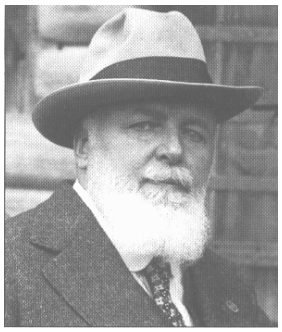

Björkbacken, ritad av Ankarcrona 1911.

Hus vid Siljansvägen.

Ankarcrona

Gustaf Ankarcrona.

Ingen person har betytt mer för Tällbergs utformning än Gustaf Ankarkrona. Ett möte med folkdräktsklädda kullor i samband med ett besök på en hemslöjdsutställning i Gävle 1901 gjorde så stort intryck att han omedelbart flyttade till Leksand för att få vistas och verka i en fortfarande levande allmogekultur. Han bedrev här ett idogt arbete för att rädda och utveckla olika folkliga kulturyttringar. 1904 tog han initiativ till bildandet av Leksands Hemslöjdsförening vars program omfattade begreppen: Hemslöjdssamlingar, Hembygdskunskap och Traditionens bevarande. Genom kontakter med Forsslund ökades hans intresse för den gamla byggnadskulturen. 1908 kom han till Tällberg och förälskade sig så mycket i Holen med dess storslagna utsikt att han beslöt att köpa marken. Här uppförde han sitt hem i form av en kringbyggd gård bildad av ett tiotal hitflyttade äldre byggnader. Hans främsta avsikt med Holen var att bevara exempel från den gamla byggnadskulturen som en motsvarighet till hemslöjdssamlingarna. Byggnaderna skulle visa olika utvecklingsstadier i byggnadsteknikens utveckling. Ankarcrona kom sedan att engagera sig i den fortsatta utbyggnaden av Tällberg till sin död 1933. I hans anda har ända in i våra dagar nya gårdar byggts upp av hitflyttade hus..

Ovan en av Ankarcronas deviser som är inhuggen i sockeln till hans staty vid Holen.

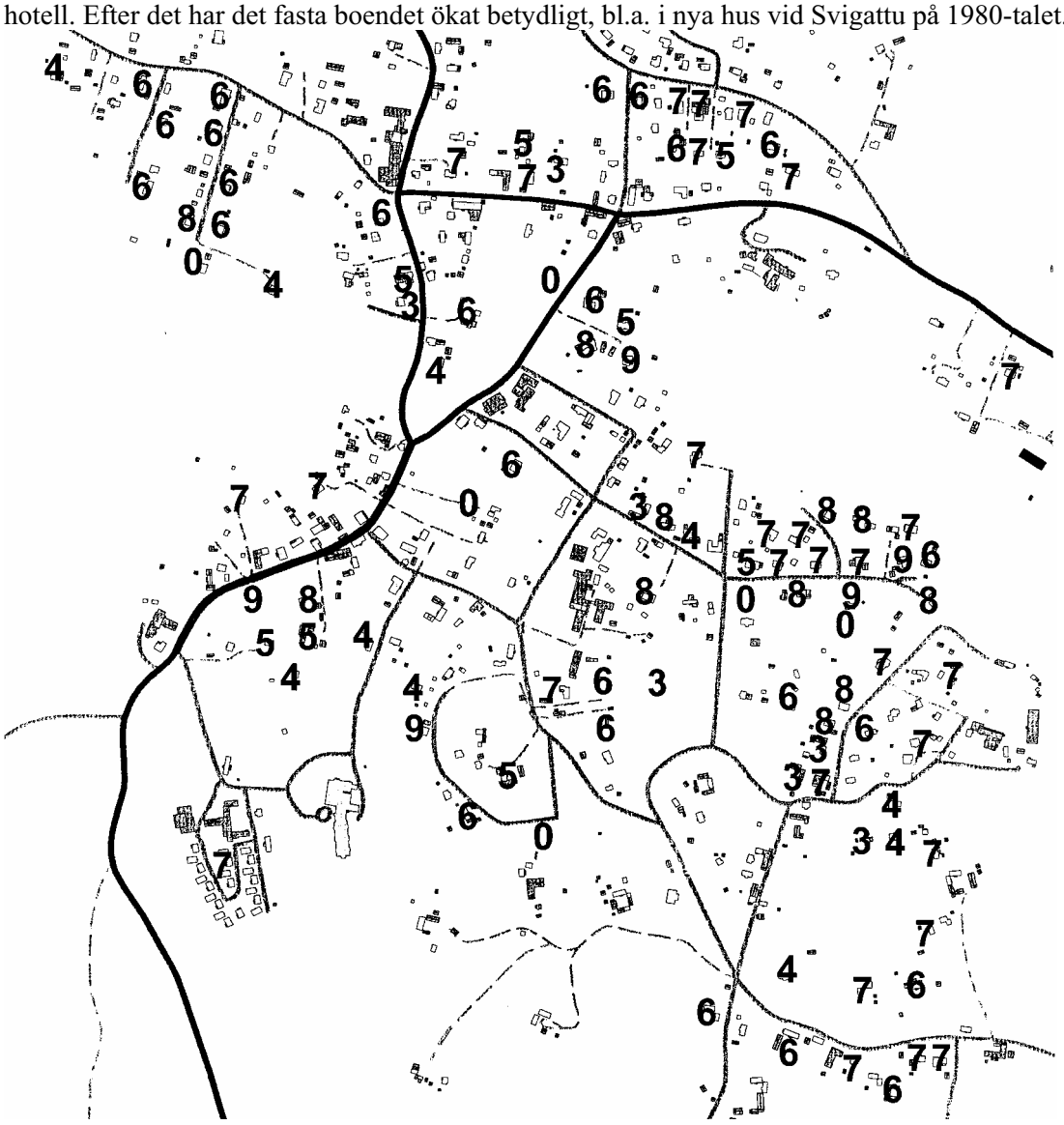
Ankarcronas Holen.

Den fortsatta dalaromantiska utbyggnaden

De närmaste årtiondena skedde en långsam utbyggnad med något eller några nya hus per år spridda överallt i byn. Och fastän arkitekturen hade gått vidare från nationalromantik till nyklassicism och funktionalism, så fortsatte man att bygga i timmer i en dalaromantisk stil i Tällberg. Men stilen var enklare än den genomarbetade nationalromantiken. Påverkan från rådande arkitekturideal har mest tagit sig uttryck i detaljer som t.ex. fönster.

På 1950- och 1960-talen hade välståndsökningen med därtill hörande massbilism samt införandet av först tre och senare fyra veckors semester och fria lördagar gjort att allt fler ville bygga sommarstugor i Tällberg. I och med att jordbruket lades ner blev nya marker tillgängliga för exploatering och på 1960-talet tog nybyggnationen ordentlig fart. Flera nya områden planlades, bl.a. vid Sturängsgattu, Siljansvägen, Skinnaråkersgattu och Byängsgattu. Byggnaderna blev nu ofta större och bredare.

En karta över Tällbergs centrala delar från 1965 visar 55 gårdar med fast bebyggelse, 51 fritidshus och 6 hotell. Efter det har det fasta boendet ökat betydligt, bl.a. i nya hus vid Svigattu på 1980-talet.

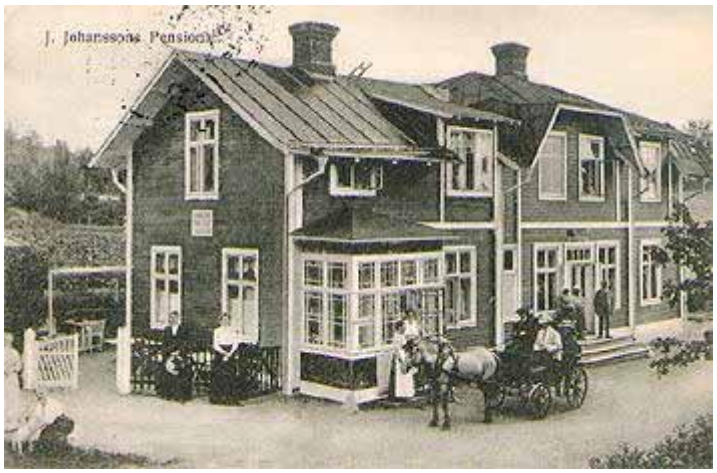

Byggnadsår för olika fastigheter efter 1930. 3 står för 1930-tal osv. Kartan är inte komplett.

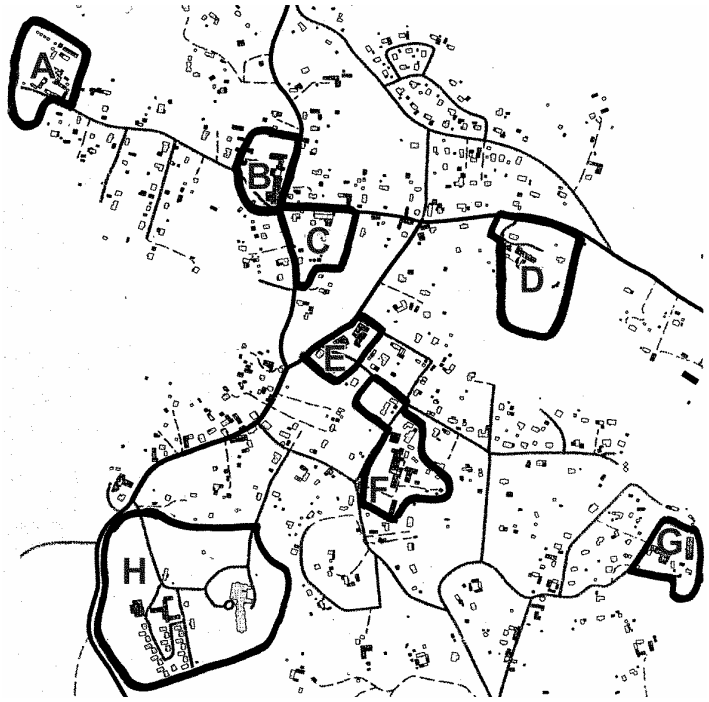
Hotellen

När turisterna började söka sig till Tällberg uppstod behov av inkvartering. 1908 tillkom de första övernattningsmöjligheterna. Det var handlaren Johan Johansson och hans hustru Vilhelmina som började hyra ut rum i butikens övervåning (nuvarande Galleriet). Man förmedlade också uthyrning hos andra bybor, bl.a. hos Siljestrands och i Bomgården. 1912 startade även pensionatverksamhet i Gattugården (numera Åkerblads). Sedan järnvägen kommit till Plintsberg (Tällbergs station) 1914 blev det mycket enklare att ta sig till Tällberg. Turisternas antal ökade snabbt och allt fler önskade övernatta i byn.

1917 utökade Johansson sin verksamhet genom att han köpte den gamla byskolan. 1947 ändrades namnet till Tällbergsgården. 1949-1961 var det semesterhem för Mjölkcentralens personal.

Johanssons pensionat.

A Siljansgården, B Åkerblads, C Klockargården, D Gyllene Hornet, E Tällbergsgården, F Green Hotel, G Långbers, H Dalecarlia.

1927 startade Siljansgården kursverksamhet som kompletterades med gästhem och sommarskola.

1937 igångsattes Tällbergs turistgård som 1951 såldes till Postpersonalens semesterhemsförening och bytte namn till Gyllene Hornet.

Från 1938 började kurser i vävning, hemslöjd, vegetarisk matlagning, heminredning m.m. i kombination med gästhem anordnas på Långbers.

1944 köptes Tällgården av arkitekt Hugo Malmborg. Han lade ner jordbruket och sålde tomter för att få pengar till ombyggnad till hotell.1950 fick anläggningen namnet Dalecarlia hotell.

1947 köpte Börje och Ninnie Green den av Hilda Andersson 1917 uppförda fastigheten vid Lissgattu och startade hotellrörelse.

1960 började man ta emot hotellgäster i Klockargården, som sedan 1930-talet varit hemslöjdsaffär och senare kursgård.

Hotellen har successivt byggts ut och idag har man sammanlagt 484 rum med 946 bäddar och 1185 matsalsplatser. Detta gör Tällberg till Sveriges hotelltätaste by.

Alla hotell har en egen och charmfull karaktär. Dalecarlia upplevs som en relativt modern storskalig anläggning. Greens är också storskalig men har genom sin svarta färg och utformning av fasader en dalaromantisk karaktär. Långbers gårdsmiljö är modern och storskalig men från utsidan känns det som ett trevligt mindre dalahotell. Tällbergsgården, Klockargården och Åkerblads är helt olika, men uppfattas som delar av en bymiljö – speciellt Klockargården genom sitt gytter av byggnader. Gyllene Hornet känns som en medelstor anläggning i en stor park. Slutligen Siljansgården som nästan blir som en hembygdsgård med alla sina hitflyttade äldre timmerhus.

Tällbergsgården.

Dagens Tällberg

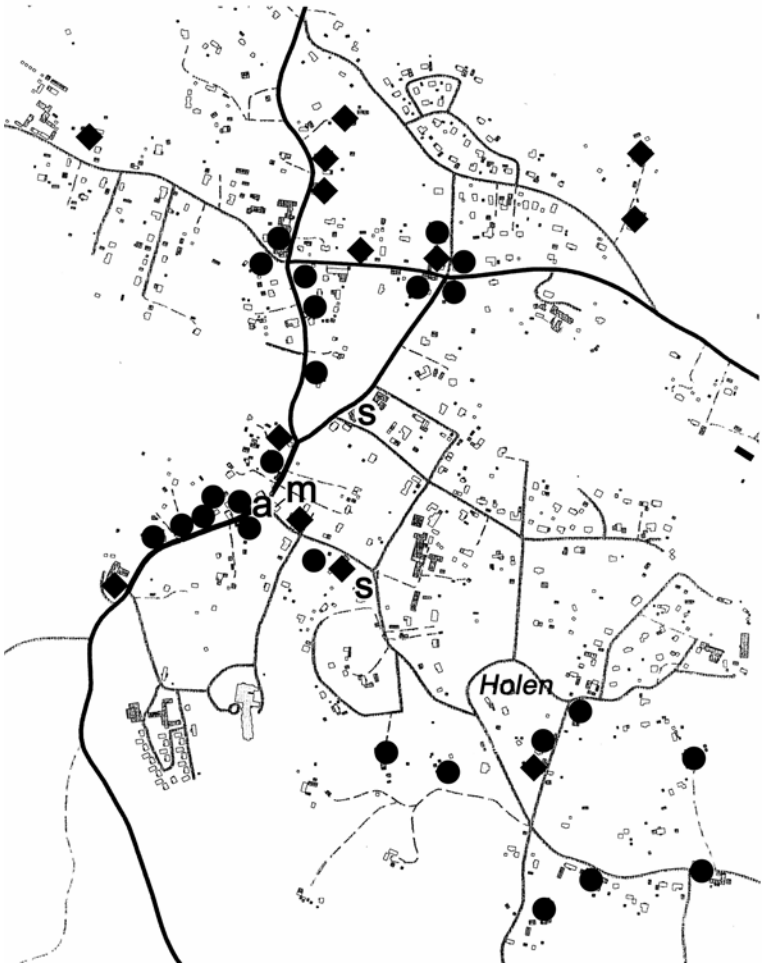
Bystruktur

Stommen i Tällbergs struktur utgörs av det oregelbundna vägnät som var utbildat redan i början på 1800-talet.

I två områden, motsvarande de gamla bykärnorna Övre och Nedre Tällberg, är fortfarande den gamla rödmålade jordbruksbebyggelsen ett markant inslag. Ett tjugotal bondgårdar med bevarade uthusbyggnader finns kvar i Nedre Tällberg och ett tiotal i Övre Tällberg. Speciellt tydlig är bondbykaraktären bevarad längs Tällbergsvägen mellan Bergbacken och Majstångsplatsen, vid korsningen mellan Perusgattu och Siljansvägen samt längs Holgattu sydost om Holen.

De gamla bondbykärnorna, där gamla röda bondgårdar fortfarande utgör ett markant inslag.

Karta med de kvarvarande delarna av bondesamhällets bebyggelse.
● *är gårdar som fanns vid storskiftet.* ◆ *är gårdar som tillkom före förra sekelskiftet.* **s** *är skolor,* **m** *missionshus och* **a** *affär.*

Holsgattu sydost om Holen kantas av gamla ladugårdar.

Missionshuset.

iljansvägen vid Perusgattu.

Till bondesamhället hör förutom bondgårdarna även missionshuset, den gamla skolan, båthusen och den gamla handelsboden (Galleriet).

Övriga delar domineras av mer eller mindre dalaromantiska timmerhus och de åtta hotellen med sin storskalighet. Av speciellt värde är inslagen av öppen ängsmark på de forna åkrarna mellan de gamla bydelarna, som gör att Tällberg fortfarande kan upplevas som en äldre jordbruksmiljö.

Den gamla bondbebyggelsen

Bondesamhällets byggnadskultur utvecklades under århundradena ur de lokala förutsättningarna. Nya stilmoden, tekniker och ekonomiska villkor har hela tiden påverkat bebyggelsens utseende. Men trots att alla hus är olika så upplever man en enhet i mångfalden eftersom att alla hus är av trä, att de är rödfärgade med vita snickerier och att de har tegeltak. Men även takvinklar, proportioner och utformning av detaljer som fönster och skorstenar gör att bebyggelsen hänger ihop. Bostadshusen har i regel 1½ våning. Det finns ett markant inslag av uthus. Husen ligger tätt. Denna bondbykaraktär är fortfarande förhärskande i de ursprungliga bondbykärnorna.

Typiska gamla bostadshus.

Den dalaromantiska bebyggelsen

Övriga delar av Tällberg är mer varierade. Men det finns ändå någonting gemensamt som ger Tällberg dess speciella karaktär – nämligen en slags tillbakablickande dalaromantik. Stilen är en fortsättning av det tidiga 1900-talets reaktion mot industrialismens bondesamhälle och dess rödmålade panelhus. Man blickade tillbaka mot den äldre timmerbyggnadskulturen som ansågs vara mera ”äkta” och mera typiskt för Dalarna. Parollen ”Tällberg är Dalarna” som ibland använts är ett uttryck för detta. Många besökande turister och hotellgäster upplever också Tällberg som en ”äkta” dalamiljö. Detta måste bero på att man lyckats ganska bra med att fånga en slags romantiserad dalakaraktär i den nyuppförda bebyggelsen. Men Tällberg är inte en speciellt typisk dalaby, som t.ex. Ullvi. Det som gör Tällberg intressant är snarare just denna dalaromantik och hur den utvecklats genom åren.

Ett typiskt dalaromantiskt tällbergshus är timrat och brunt. Det har en våning och tegeltak med måttlig lutning. Det har ofta någon slags kronskorsten och en dekorerad farstukvist. Fönsterbågarna kan vara målade i vitt, blått, grönt eller rött. Fönsterfoder har en avvikande färg. Romantiseringen är ofta tillbakahållen. Vindskivor och fönsterfoder är således oftast raka och saknar den fantasifulla profilering som finns på många moderna fritidshus.

Naturligtvis finns det många hus som inte stämmer med den här bilden, men ofta brukar romantiseringen ändå ta sig något uttryck, om inte annat i att husen är uppförda av timmer. Det finns torvtak, vedtak, koniska skorstenar, blyinfattade fönster, grunder med synlig kullersten osv. (Många inslag saknar ursprung i det

traditionella byggandet i Dalarna.) Även uppförandet av röda panelhus med vita knutar som ska efterlikna bondesamhällets bebyggelse kan i detta sammanhang ses som ett uttryck för en romantisering.

Tällbergshus med en enkel….

och en mera genomarbetad ”dalastil”.

Nya hus har i regel anpassats till omgivningen så att en enhetlighet bevarats. I några fall har så inte skett när det gäller färgsättning, storlek, hustyp och detaljutformning.

Grunden

Gamla grundmurar var vanligen primitiva. Ofta lade man bara kraftiga stenblock under knutarna och fyllde mellanrummet med sten och skärvor. På 1800-talet började man göra grunder av huggen eller murad gråsten. I den nationalromantiska arkitekturstilen med sina krav på gott hantverk lades stor vikt vid grundens stenarbete. Man kunde även mura in synliga kullerstenar i grunden.

Romantisk kullerstensgrund.

Huggen stengrund.

Fasader

Trä har av ålder varit det naturliga fasadmaterialet i Tällberg. Endast två hus har stenfasad – antikaffären vid majstångsplatsen (egentligen ett putsat timmerhus) samt skolan.

Traditionellt uppfördes hus av synligt timmer. I och med sågverksindustrins framväxt under andra halvan på 1800-talet, kunde man börja masstillverka sågat och hyvlat virke och trähusarkitekturen fick helt nya villkor. Timmerbyggnadskulturen övergavs. Många timmerstommar kläddes med stående panel. Nya hus uppfördes i regelkonstruktion. Vid sekelskiftet blommade ”snickarglädjearkitekturen”. Glasverandor, lövsågade utsmyckningsdetaljer, liggande panel och långt utskjutande profilerade takkonsoler utgör typiska element från denna epok. Idag finns nästan ingenting bevarat från denna period.

I samband med nationalromantiken återupptogs byggandet i timmer.

I Tällbergs dalaromantiserande anda har nya hus i regel uppförts av synligt timmer. Detta har gett en speciell timmerkaraktär åt de delar av Tällberg som ligger utanför de gamla bondbykärnorna.

Forsslund berättar 1921: ”En och annan äldre stuga med spånklädd vägg åt norr.” Skyttgården och lillstugan vid den gamla skolan vid Ovanbacksgattu har ännu sådan spånklädnad kvar.

Fönster

Fönstren är husets ögon och mycket viktiga för helhetsupplevelsen av byggnaden. Utformning och placering har förändrats genom tiden allt eftersom tekniken utvecklats och byggnadsstilarna skiftat.

Tekniken att blåsa glas begränsade från början glasrutans storlek. Spröjsning var därför en nödvändighet. Mindre glas kunde också sammanfogas med blyspröjs till större ytor. Allt eftersom glasblåsningstekniken utvecklades och ekonomin tillät blev glasets format större och spröjsningen onödig. I den nationalromantiska arkitekturstilen återinfördes småspröjsade eller blyinfattade fönster som ett medvetet uttrycksmedel.

Ännu långt in på 1900-talet blåstes glaset och fick då en ojämn och levande yta. Riktigt gammalt glas kan dessutom skimra i alla regnbågens färger. Dagens glas är helt plant och livlöst.

Trähus har alltid haft enkla fönsterfoder för att skydda och dölja karmens infästning i väggen. Brädor var förr svåra att få fram och stor vikt lades på utseendet. Sålunda var de alltid hyvlade, en yta som dessutom passade bra för oljemålning. Fodret har även använts för att ge ett visst uttryck åt fasaden.

I samband med industrialismen började fönsterbågar, -karm och foder målas i vitt. Till dalaromantiken hör andra färger som blått, grönt, rött och brunt. Foder, karm och fönsterbågar målas också ibland i skilda färger.

Fönsterluckor har egentligen ingen tradition i det gamla byggnadsskicket. I det tidiga 1900-talets nationalromantiska arkitektstil infördes de som ett medvetet uttrycksmedel.

Dörrar

Husets entré har i alla tider ägnats särskild omsorg och var ofta husets enda dekorativa utsmyckningen.

Äldre hus hade ofta farstukvist eller brokvist. Utformningen har växlat efter rådande stilideal. Nya hus uppförs i regel med mer eller mindre fantasifulla farstukvistar.

Dörrar på trähus omges av ett enkelt dörrfoder av hyvlat virke.

Dörr med överljus.

Enkel dörr med sidoljus.

Enkel farstukvist.

Altaner, uteplatser och balkonger

Det traditionella huset hade inga altaner eller balkonger. Till förra sekelskiftet hörde en inglasad veranda i snickarglädjestil. Som uteplats hade man ofta en syrenberså. Till den nationalromantiska stilen hörde inbyggda balkonger.

Allt eftersom utsikten försvunnit har det blivit vanligare att kompensera detta med att bygga höga hus med balkonger eller högt liggande altaner. I några fall har de inglasats på sätt som starkt bryter från den dalaromantiska stilen.

Tak

Taken har också sin kulturhistoria. De gamla bostadshusen hade alltid sadeltak med en taklutning på 27-34 grader med enklast möjliga taktäckning. I byn finns också ett fåtal brutna, valmade och spetsiga tak från den nationalromantiska epoken i början på 1900-talet.

Ursprungligen var taken täckta av näver som hölls på plats med kluvna stockar. På 1800-talet började man använda pärt (takspån) och under många äldre tegeltak ligger pärten fortfarande kvar.

På 1900-talet blev det brandsäkrare och relativt underhållsfria tegeltaket allenarådande – först med enkupigt, senare tvåkupigt tegel.

De charmiga torvtaken som några byggnader och främst uthus fått, har ingen tradition i bygden, utan är ett typiskt exempel på romantisering.

Vedtak.

Nationalromantiskt torvtak vid Alvéngården.

Pärt under tegeltaket.

Skorsten

Skorstenen är en viktig detalj för byggnadens karaktär. Traditionellt var skorstenens krön utkragat och profilerat. På välbeställda gårdar fanns i övre Dalarna en tradition med kronskorstenar såväl i byarna som i hemfäbodarnas stugor. På fattigare gårdar och ganska allmänt i fäbodarna kunde man ha ett skorstenskrön av en sandstenshäll vilande på fyra stenar. Kronskorstenen togs upp i nationalromantiska arkitekturstilen och har blivit dominerande bland de nyuppförda timmerhusen i Tällberg. I romantisk anda utanför traditionen har också koniska, rappade skorstenar – med eller utan ilagda gråstenar – uppförts.

Nya hus med eluppvärmning och utan eldstad saknar skorsten.

Bondeskorsten.

Kronskorstenar.

Konisk skorsten med putsskador.

Färg

Från början var husen omålade och blev då gråa eller bruna när träet åldrades. Ännu finns många omålade gamla uthus i Tällberg.

Rödfärgen slog igenom i stor skala i slutet på 1800-talet i samband med att husen panelkläddes. Snickerier målades vita. Den röda stugan med vita knutar har sedan blivit något av en sinnebild för den svenska landsbygden. Dörrar och farstukvist målades ofta med oljefärg enligt färgen på modet.
Uthusbyggnader fick ofta knutlådor, vindskivor och foder tjärade eller rödmålade. Dyrbar oljefärg användes inte.

På timmerbyggnader blandades ofta rödfärgen med tjära. Härigenom fick husen med tiden en vackert brun färg.

I den nationalromantiska arkitekturen infördes en rik färgskala med t.ex. svart- eller brunmålat timmer och snickerier i grönt, brunt, svart och rött. De nybyggda timmerhusen har hållit fast vid denna färgskala.

På senare tid har olika lasyrer och halvtäckande färger i svarta, bruna och gråa nyanser använts för att efterlikna äldre fasader. Ibland har resultatet blivit mindre lyckat.

Härbren och andra uthus

Sedan gammalt hade alla gårdar en mängd uthus. På de flesta äldre gårdar finns många sådana kvar, bl.a. härbren. De gamla uthusen är enkelt utformade och omålade eller rödfärgade. Knutbrädor och fönsterfoder är i regel ej vitmålade.

I Tällberg har det blivit mycket vanligt att flytta hit gamla härbren eller andra äldre uthusbyggnader, en tradition som säkert inspirerats av Ankarcronas Holen. Tällberg har härigenom troligen blivit den by med flest härbren i Dalarna. Många har inretts till gäststugor.

Härbrena användes för förvaring av spannmål, kött och fisk, men också husgeråd och kläder. De timrades med större noggrannhet än gårdens övriga byggnader för att skydda dessa livsnödvändigheter. De lades också på stolpar och kluvna välhyvlade vedstockar (mushyllor) för att hålla råttorna borta. (De kallas därför också stolpbodar.) De försågs också med lås för att hindra tjuvar. Härbrena placerade utanför gårdsfyrkanten för att skyddas vid en eventuell eldsvåda.

Dubbelbod med loftgångshus vid Siljansgården från 1300-talet.

Envåningshärbre.

Tvåvåningshärbre.

Värdefulla byggnader

Alla byggnader har ett värde. De berättar om hur man byggt under olika tider eller hur människor har uttryckt sig i sitt byggande. För vissa enskilda bebyggelsemiljöer och byggnader är det arkitektoniska eller miljömässiga värdet så stort att speciell hänsyn måste visas. Det gäller främst de gamla gårdarna Kajsgården och Holpersgården samt de nationalromantiska anläggningarna Holen (som redan är byggnadsminne), Björkbacken, Siljansgården (där den gamla loftboden från 1300-talet är byggnadsminne), Alfvéns gård och Tällbo.

Alfvéns gård.

Tällbo.

Björkbacken.

Hotellen

Tällberg är med sina åtta hotell Sveriges hotelltätaste by. Hotellen har vuxit fram från gamla bondgårdar (Åkerblads, Klockargården), nationalromantiska eller andra villor (Greens, Dalecarlia, Siljansgården, Långbers, Gyllene Hornet) samt från den gamla skolan (Tällbergsgården). De har en helt annan skala än övrig bebyggelse och dominerar starkt sin närmaste omgivning. Genom att de medvetet är utformade i en slags dalastil så passar de ändå in i miljön. Man kan i regel bara se ett hotell i taget och därför blir de inte heller så dominerande. Hotellens inriktning har hela tiden varit mer på rekreation, kultur och miljö än på nöjen och hålligång. Detta har också bidragit till att de inte verkat så främmande.

Dalecarlia hotell.

Green Hotel.

Åkerblads hotell.

Utsikten.

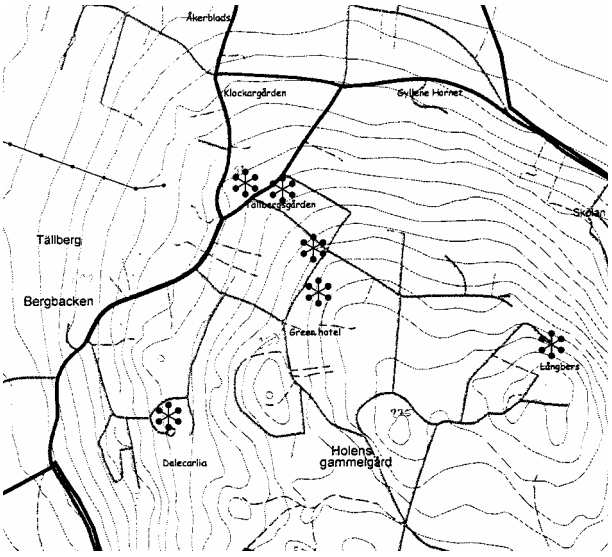

Den storslagna utsikten över Siljan med de blånande bergen i bakgrunden.

Genom att Tällberg ligger på en udde så får man en extremt bred och storslagen vy som sträcker sig från Siljansnäs ända till Rättvik. Den högsta punkten vid Långbers ligger 120 m över Siljans nivå. Utsikten är så dominerande att den verkar som en sammanhållande faktor för byn och får skillnader i byggnaders utformning att upplevas mindre än de annars skulle ha gjort.

Men utsikten skyms allt mer av stora björkar. Från Holen och stora delar av Tällberg är utsikten över Siljan nästan helt borta.

Till höger: Karta med höjdkurvor var femte meter. Ju längre mellan nivåkurvorna desto mer skymmer även kortare träd. De bästa utsiktspunkterna är markerade. Här finns Green Hotel, Dalecarlia, Tällbergsgården, Långbers samt områden kring Holsgattu och majstångsplatsen.

Gatumiljön

Tällbergs oregelbundna gatusystem har vuxit fram under århundradenas lopp. De flesta gatorna är gamla landsvägar eller vägar mellan olika gårdar och brukningsenheter. I samband med 1900-talets utbyggnader tillkom först Axrödsgattu, sedan på 1960-talet Lertagsgattu, Sturängsgattu och Nolgärsgattu. På 1970-talet tillkommer Byängsgattu och Drantgattu. Den senaste gatan är Svigattu. Genom gatorna blir byn indelad i ett antal stora kvarter. För att nå tomterna i kvarterens inre finns enkla stickvägar.

Lertagsgattu och Sturängsgattu är raka parallella stickvägar med stereotypt uppradade tomter och avviker starkt från bondbykaraktären.

Tällbergsvägen och Siljansvägen samt Perusgattu mellan dem är allmän landsväg. Några av korsningarna vid Tällbergsvägen har dålig sikt. Gatorna är asfalterade och i regel smala. En stor del av gatorna är kantade med gammaldags gärdesgårdar. Trafiken är tidvis tät, främst på Tällbergsvägen.

Separat gångväg finns mellan Klockargården och majstångsplatsen. En gång- och cykelväg har också markerats med en vit linje på Tällbergsvägen mellan Ovabacksgattu och Dalecarlia. Många bilister respekterar dock ej detta.

Gatubelysningen utgjordes från början av öppna vita glaslyktor uppsatta på trästolpar. I senare tid har moderna metallstolpar satts upp med slutna lyktor.

Telefonkiosk.

Busskur vid skolan.

Parkbänk.

Brevlådor.

Modern och äldre lyktstolpe.

Transformator som klätts med panel.

På ett antal platser har enkla parkbänkar satts ut. Deras stil är inte dalaromantisk. Detsamma gäller den plåtklädda busskuren som satts upp vid skolan samt några transformatorskåp (något transformatorskåp har klätts med panel i ett försök att få en mer anpassad utformning).

Brevlådorna är ibland samlade och uppsatta på tavlor krönta med ett enkelt vinkeltak. Några har dekorerats med kurbitsar.

På ett antal platser finns allmänna anslagstavlor som ser ganska skräpiga ut.

Vid Majstångsplatsen finns en telefonkiosk som målats med kurbitsar.

Stigar

I Tällberg fanns förr ett rikt stigsystem där man kunde ta sig mellan byns olika delar och den omgivande skogen och stranden. Men allt eftersom marken bebyggts har många av de gamla stigarna brutits av och idag återstår ofta endast vägarna som förbindelseled.

Tomtindelning

Tällberg genomgick storskifte 1823-26. Marken delades då upp mellan 36 ägare. Utifrån dessa stamfastigheter har sedan olika uppdelningar och avstyckningar gjorts – dels vid arvskiften, dels vid försäljning av byggnadstomter. Från början gjordes tomterna relativt stora, men allt eftersom har de blivit mindre. Många tomter är typiskt 1200-1600 kvm. Idag görs tomter under 1000 kvm.

Ängsmark och natur

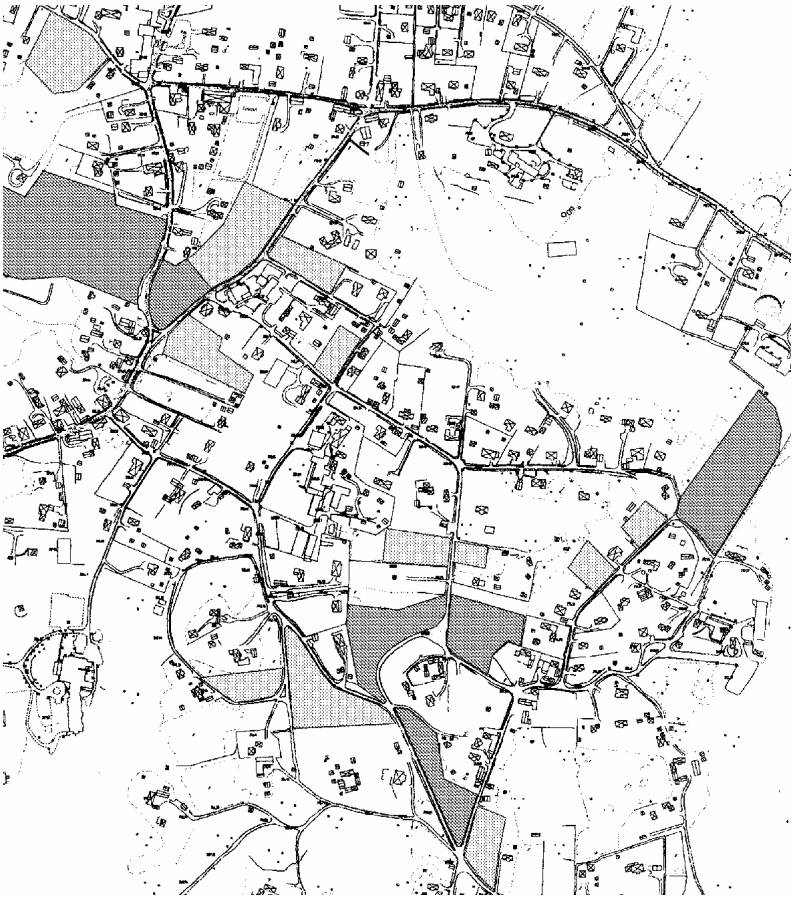

Ängsmark vid Holen.

Den ursprungliga ängs- och framförallt åkermarken har successivt bebyggts och idag återstår i de centrala delarna endast mindre obebyggda områden. De har en oerhört stor betydelse för att man fortfarande ska uppfatta att man rör sig i ett gammalt jordbrukslandskap. Allt eftersom ängarna bebyggs blir Tällberg mer och mer likt ett normalt modernt villasamhälle.

Andra mera perifert liggande gamla ängsmarker, som området ner mot Siljan, området öster om Hedgattu samt sluttningen söder om Siljansvägen, är idag helt igenvuxna.

Av ett speciellt värde är Storängen vid övre Sjögattu, som efter långvarig skötsel utpekats av länsstyrelsen som en av Dalarnas finaste ängsmarker genom sin artrikedom, skönhet och storlek.

Värdefulla ängsmarker i Tällberg. De mörkgråa partierna utpekades på Charretten som helig mark som inte fick bebyggas. Den ljusgråa ängarna utgör andra ängar av stor betydelse. Storängen ligger i det övre vänstra hörnet. I några fall är marken redan utlagd som byggnadsmark i plan eller har byggrätt genom avtal eller förhandsbesked.

Till den gamla åkermarken hör också de odlingsrösen som lagts upp och som idag i många fall hamnat inne på tomtmark.

I södra Tällbergs marker finns två naturreservat. Digerberget är ett vackert och innehållsrikt barrskogsområde i anslutning till en välbesökt utsiktsplats. Listade och hotade arter såsom kötticka, ullticka och svampar växer här. Fågellivet är typiskt för den äldre barrskogen. Nybodalen är ett sammanhängande lövskogsområde med öppna betesmarker, raviner och mindre vattenspeglar. I skogsdungarna finns en stor örtrikedom. Fågellivet är mycket rikt och många arter är beroende av murken, död ved som finns i området.

Storängen.

Ängsmark vid majstångsplatsen

Gammalt odlingsröse på tomt.

Tomtutformning och husplacering

Den traditionella gården bestod av ett stort antal byggnader och var kringbyggd. Ännu är många gårdar mer eller mindre kringbyggda. Uthusen ger karaktär åt bebyggelsen. Bostadshusets entré var vänd mot gården, inte direkt mot vägen.
Traditionellt gavs byggnader riktning utifrån vägen.

Nedre Allvarsamgården och Brantgården med gårdsbildningar bildade av uthus.

Trädgården

Det förra sekelskiftets trädgård hade en findel med krattade gångar, syrenberså, fruktträd, rabatter och kanske ett vårdträd eller en flaggstång. Övriga delar hade mer karaktären av äng respektive grusplan. Dagens Tällberg är berömt för sina välskötta trädgårdar. Många gårdar har stora välputsade och ogräsfria gräsmattor med en helt annan karaktär än den ursprungliga ängen. I några trädgårdar har främmande träd planterats, varvid dalakaraktären till viss del gått förlorad. I några trädgårdar har lyktstolpar av gjutjärn satts upp. Sådana har ingen tradition i bondekulturen.

Trädgården vid Tomtbacken.

Inhägnader

Inhägnader av tomter var inte så vanliga i den äldre byggnadskulturen. Gärdesgårdar omgärdade byn och i fäbodarna skapade de speciella fägator. Deras funktion var att hålla djuren borta från åkrar och ängar, inte att stänga in dem. Till förra sekelskiftets byggnadsstil hörde ett prydligt enkelt trästaket med smala stående ribbor som rödfärgades. Gärdesgårdar ansågs inte tillräckligt fina.

I Tällberg har efter andra världskriget gärdesgården blivit regel och utgör idag ett viktigt inslag i byns dalaromantiska karaktär.

Många tomter har likformade stilfulla grindar. Smala rundstavar är insatta i en kraftigare ram. De har en mittstolpe krönt med en lökformad knopp. Låsning görs med en skjutbar träpinne. Sådana ”Tällbergsgrindar” har blivit något av ett sammanhållande kännetecken för byn.

Några tomter har fått portaler av grova knotiga stammar med fantasifulla tak. Dessa har ingen tradition i det äldre byggnadsskicket utan är en relativt sen romantisering.

Gärdesgård med portal.

Typisk ”Tällbergsgrind” med lökformad knopp på mittstolpen..

Miljö, tystnad och stillhet

Tällberg är inte bara byggnader och natur. Det finns även andra faktorer som är viktiga. Många upplever den friska luften, det rena vattnet, tystnaden och stillheten som faktorer av avgörande betydelse för hur man upplever sin vistelse i byn. Många blir störda av den högljudda elförstärkta musiken från dansbanan i sommarnatten. Andra känner sig störda av den täta trafiken längs främst Tällbergsvägen.

Riktlinjer för framtidens Tällberg

Tällberg brukas av fastboende, fritidsboende, verksamhetsägare samt besökande turister. Alla har synpunkter på vad som är bra och dåligt i miljön och hur Tällberg bör utvecklas. För en fastboende kan det vara viktigt att miljön fungerar på ett bra sätt. Sommargästerna betonar kanske möjligheterna att få frid och ro från storstadens jäkt. Markägarna kanske vill exploatera och tjäna pengar genom tomtförsäljning. Hotellägarna är beroende av att gästerna får positiva upplevelser. Trots att intressena kan vara något olika, borde det i de flesta fall kunna gå att komma överens. Mycket handlar om att respektera varandra och att visa hänsyn. Alla torde trots allt vara överens om att man vill bevara Tällbergs karaktär med en blandning av gammal bondby och dalaromantiska timmerhus och att man vill undvika att Tällberg utvecklas till en modern villaförort. För att detta skall kunna åstadkommas måste man tänka på ett antal aspekter när man bygger nytt eller ändrar på sitt hus.

Skala och helhetsintryck

Det typiska för den befintliga miljön är variation och individuellt uttryck, men inom traditionella och gemensamma ramar. Denna variationsrikedom, som även i fortsättningen bör eftersträvas, gör att det inte går att formulera strikta regler för hur ny bebyggelse ska utformas i detalj. Det är inte ett enda ”typhus” som skall eftertraktas eller att nya hus behöver se ut som exakta kopior av de gamla. Samma regler kan heller inte gälla för byns alla delar utan måste anpassas till den aktuella omgivningen och dess speciella kvaliteter.

Generellt kan man dock säga att det är av största vikt att alla byggnadsåtgärder utformas med eftertanke och att hänsyn tas till den omgivande miljö- och bebyggelsekaraktären. En ny byggnad, som inte inordnas inom de ramar som befintlig bebyggelse ger, kan bli ett alltför dominant inslag i den gamla miljön. Hur strikt den nya byggnaden skall underordnas och anpassas till de befintliga husen beror på den omgivande miljöns värde och enhetlighet. Speciellt stränga krav på anpassning skall ställas i hela det område som pekades ut på Charretten i Tällbergs centrala delar.

Helhetsintrycket är det viktigaste och påverkas, förutom av byggnadens placering, storlek och färg, även av fasadens komposition, rytm och detaljeringsgrad. Helhetsintrycket kan inte kompenseras av vissa speciellt utförda detaljer.

Det viktigaste med ett hus är dess form och storlek. Alltför breda och låga hus passar inte in i en bymiljö. Höjdskalans variationsgränser bör ej brytas. Takytan bör aldrig dominera över fasadytan. Takvinkeln bör ligga omkring 30 grader. Takformen bör vara det traditionella sadeltaket. Ett hus bör ha en långsmal form med taknocken i husets längdriktning.

Greenverket avviker starkt från Tällbergs övriga bebyggelse.

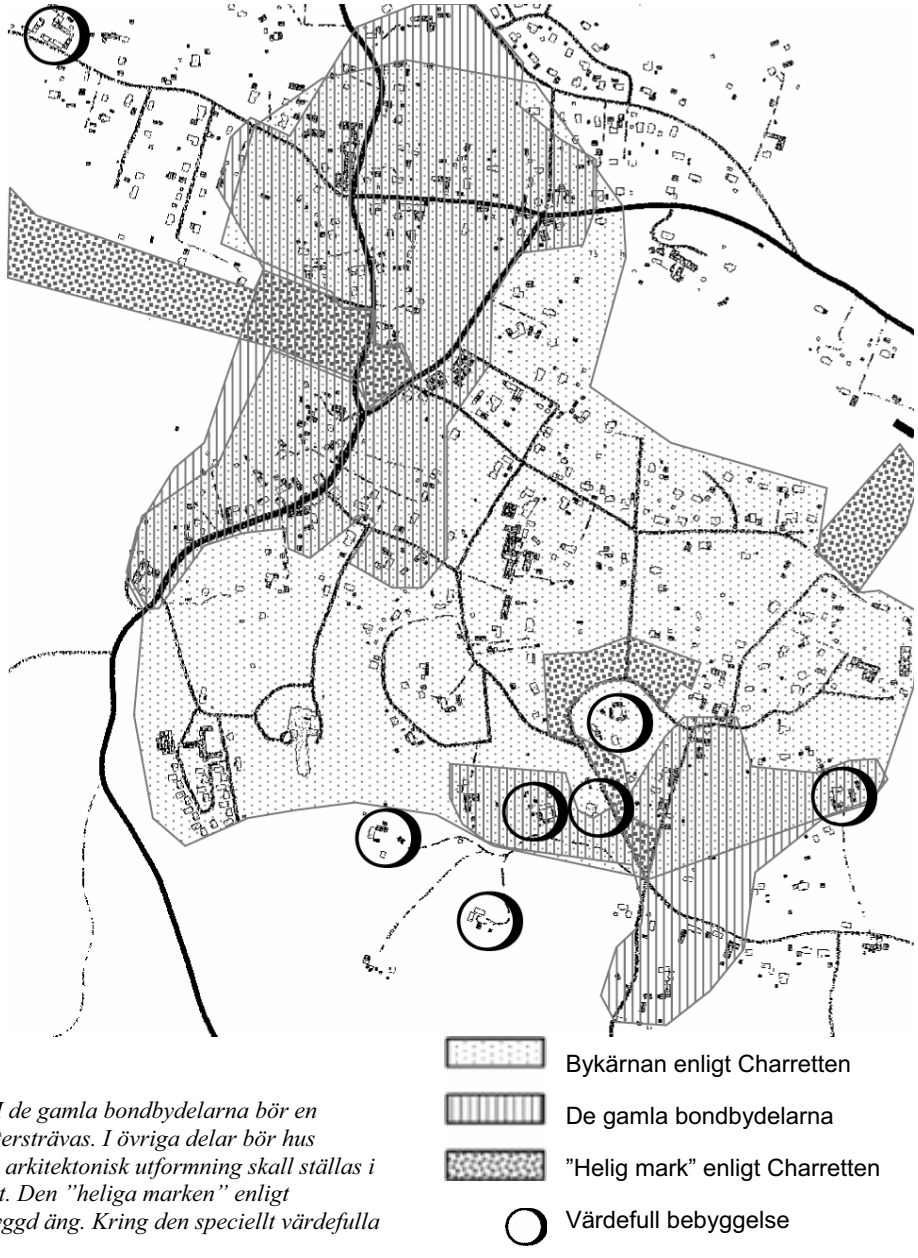
Hänsyn bör även tas till byggnadens många små detaljer och samspelet mellan dessa. Genom att studera den omgivande bebyggelsens många karaktäristiska drag kan man få inspiration att ge den nya be-byggelsen en utformning som inte känns avvikande. Takform, takvinkel, takfot, dörrars och fönsters utformning och placering, fönstrens indelning i smårutor, dörr- och fönsterfoder, skorstenens och sockelns utformning är endast några av de många detaljer, som tillsammans bidrar till att ge ett hus dess speciella karaktär.

Byns delar

I beskrivningen ovan så konstaterades att det fanns olika karaktärer i olika delar av byn. I de gamla bondbykärnorna är fortfarande röda gamla bondgårdar ett dominerande inslag. Övriga delar domineras av dalaromantiska timmerhus. Det innebär att olika hänsynstaganden bör göras i de olika delarna. Exempelvis skulle kanske en typisk liten rödmålad bondstuga i 1 ½ våning se främmande ut bland timmervillorna vid Skinnaråkersgattu. På samma sätt skulle ett modernt brett och lågt timmerhus avvika starkt i de gamla bondbydelarna.

Bondbydelarna

Här bör bebyggelsen efterlikna den gamla bondbyns. Det innebär att byggnaderna skall vara rödmålade trähus med fasader av panel eller timmer. Tak bör täckas med lertegel. Snickerier som knutbrädor, fönsterkarmar och –bågar skall vara vitmålade. Bostadshus bör inte göras för breda, utan får gärna ha en viss resning och gärna uppföras med 1½-2 våningar. Romantiserande detaljer bör undvikas. För att bevara tätheten bör tomter göras små. En stor mängd av uthus bör eftersträvas. Inhägnad bör göras som staket eller häck.

Karta över de olika delarna i Tällberg. I de gamla bondbydelarna bör en karaktär av röda hus med vita knutar eftersträvas. I övriga delar bör hus uppföras av timmer. Extra höga krav på arkitektonisk utformning skall ställas i det av Charretten utpekade kärnområdet. Den ”heliga marken” enligt Charretten skall fortsätta att vara obebyggd äng. Kring den speciellt värdefulla bebyggelsen skall särskild hänsyn tas.

Exempel på bra anpassade nya hus

De dalaromantiska delarna

I övriga delar bör en enkel dalaromantik eftersträvas. Stilen innebär en svår balansgång mellan det alltför enkla och det överdrivna. Gamla stildrag skall inte upptas ytligt och ”klistras” på hus utan hänsyn till en arkitektonisk helhetssyn.

Byggnader bör uppföras av timmer. Färgen bör efterlikna ett grått eller brunt omålat trähus. I vissa fall kan rödfärg passa. Bostadshus bör vara låga och inte alltför stora (framförallt på bredden) samt i regel i bara en våning. Tak bör täckas med lertegel. En måttlig romantisering passar bra. Det kan gälla färgsättning av fönsterkarm och -båge, val av fönstertyp, skorstensutformning eller farstukvist. Överdriven romantisering bör undvikas med t.ex. utkrusningar av fönsterfoder och vindskivor.

Speciellt värdefull bebyggelse

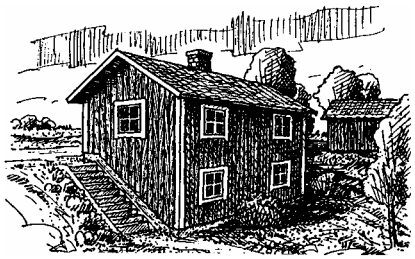

Ovan påpekades att ett antal gårdar hade ett mycket stort kulturhistoriskt värde (Holen, Björkbacken, Tällbo, Siljansgården, Kajsgården och Holpersgården). Det är viktigt att de bevaras i ett så ursprungligt utseende som möjligt. Ny bebyggelse bör inte tillåtas i gårdarnas omedelbara närhet.

Till vänster Siljansgården.

Grund

Sockeln bör utföras diskret och inte alltför hög. Om marken är sluttande kan det dock vara bättre att låta sockeln bli något högre än att göra en kraftig utfyllnad. En ofärgad eller gråmålad grund passar ofta bättre än en vit- eller svartmålad.

Eftersom marken lutar mycket i delar av Tällberg blir man ibland tvungen att göra en sluttningsvåning. En sådan kan dock se konstig ut under ett timmerhus. Det är i så fall kanske bättre att bygga ett panelklätt hus där panelen får gå ner, så att de stora fönstren i sluttningsvåningen får en träomfattning.

En källarvåning förknippas med enkla verksamheter och fönstren bör utformas därefter. Stora eller blyinfattade fönster i en betonggrund kan se konstiga ut.

Fönster

Fönsteröppningar kan ha olika storlek och proportion, vilket genom fördelning över fasadytan kan ge byggnaderna väsentligt olika karaktär. Allmänt bör man sträva efter att ha samma fönstertyp och helst samma storlek runt om huset. Olikheter kan ge ett splittrat intryck. Fasadytan bör dominera över fönsterytan. Många hus har försetts med stora perspektivfönster. Det är lättförståeligt att man vill få maximal njutning av den fina utsikten över Siljan. Men perspektivfönster hör inte hemma i vare sig den traditionella eller den romantiserande byggnadsstilen och bör undvikas. Måste stora fönster sättas in bör de uppdelas med träposter.

De enskilda rutorna bör ha kvadratisk eller svagt stående form, inte liggande. Rutorna bör diktera storleken på fönstret, inte tvärtom. På moderna fönster är tyvärr karmyttermåttet det avgörande, varvid de enskilda rutorna får ett främmande format. Behövs ett bredare fönster är det bättre med ett treluftsfönster än ett större tvåluftsfönster med liggande form på rutorna. Ibland kan en mittspröjs passa. Ibland kan det vara bättre med fönster utan spröjsar än för mycket spröjsning eller blyspröjsade fönster. Speciellt konstigt kan det bli med lössprojsar i olika utformning där fönstret saknar mittpost.

Fönster bör placeras i fasadlivet - djupa nischer har aldrig funnits på trähus. Eventuella smygar görs på insidan. Undvik att sätta igen gamla fönsteröppningar. Om detta ändå är nödvändigt, bör de gamla fönstren markeras som blindfönster.

När fönster från ”fel tid” placeras i en fasad kan resultatet bli förödande för byggnadens karaktär. Ett plant glas kan se underligt ut på en äldre byggnad. Ta hellre vara på gamla fönsterglas. Det finns också möjlighet att få tag i nytt valsat glas med en något skiftande yta och som inte är dyrare än planglas. Nytt handblåst glas är däremot mycket dyrt. Buktade rutor hör absolut inte hemma i en kulturbygd.

Undvik fantasifullt tillsågade foderbrädor, utan håll dem raka. Fönsterluckor utgör i regel främmande inslag. Tänk på att markiser inte hör ihop med dalaromantiken och måste de sättas upp, så bör man välja diskreta varianter.

Gammalt bondfönster och fönster med avlånga rutor.

Här har ett borttaget fönster markerats med ett blindfönster. Hade man inte gjort det hade så hade gaveln sett ”fel” ut.

Entré

Entrépartiet är mycket viktigt för husets karaktär och kan ge ett välkomnande intryck. En måttligt dekorerad farstukvist passar till de flesta hus.

Välj gärna en ytterdörr som har en enkel äldre karaktär. Undvik dörrar med en överdriven prålighet i fantasimönster, främmande träslag och höga smala sidoljus.

Utsikten

För att utsikten ska vidmakthållas måste större träd kontinuerligt tas bort. Speciellt känslig är den flacka ”platån” nedanför Holen. Det handlar om hänsyn och omtanke om sina grannar och det allmännas bästa. Nya hus måste hållas nere i höjd för att inte skymma högre liggande delar.

Gatumiljö och trafik

Gatumiljöns utformning påverkar helhetsintrycket av Tällberg. Det är därför viktigt att omtanke läggs ned vid utformning av lyktstolpar, skyltar, bänkar, busskurer med mera. En likartad utformning i en enkel allmogestil skulle verka sammanhållande och förstärka byns dalaromantiska karaktär.

Gatubelysningen bör utformas med eftertanke så att den inte ser så modern ut. Lamptyp och placeringar bör väljas så att man både får tillräcklig belysning och samtidigt undviker ett sken som gör att man inte kan uppfatta stjärnhimlen.

Nya gator bör göras oregelbundna och med måttlig bredd. Med tanke på olycksrisken vid skymda korsningar samt med en mängd gående på vägarna bör hastighetsbegränsning införas i byn. Störningarna från trafiken skulle då också minska. Speciell gångbana avgränsad med kantsten bör ordnas längs Tällbergsvägen från Ovabacksgattu till Dalecarlia.

Stigar

Det är viktigt att mark sparas vid nyetableringar så att gångstigar, skidspår och slädvägar möjliggörs. Former måste också hittas för att hålla stigsystem öppna.

Ängsmark

Det är av största vikt att så mycket öppen ängsmark som möjligt sparas i exponerade lägen i det centrala Tällberg. Vid eventuell bebyggelse måste husen läggas så långt in på tomterna som möjligt, så att stora delar av tomten kan bevara sin ängskaraktär.

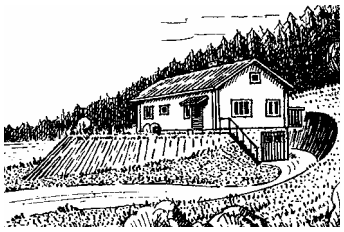
Ängsmark kräver kontinuerlig skötsel för att inte växa igen och förbuskas. Betesdjur skulle berika miljön på ett mycket positivt sätt och understryka den gamla jordbrukskaraktären. Även odlingsrösen bör bevaras för att minna om forna odlingsmödor.

På den gamla åkermarken mellan övre och nedre byn bör tomterna göras stora, så att en öppenhet bibehålles och karaktären av gammal odlingsmark i viss mån bevaras. I de gamla bykärnorna bör å andra sidan tomterna göras mindre, så att den täta och gyttriga bondbykaraktären bevaras.

Tomtutformning

Ny bebyggelse ska underordnas den omgivande miljön. En normalstor villa utan uthus har svårt att smälta in i en känslig miljö oavsett hur väl man än utformar byggnaden. Uppför gärna garage, redskapsbod, förvaringsbod och vedbod fristående istället för att lägga allt i samma byggnad. Att komplettera med hitflyttade äldre uthusbyggnader har en lång tradition i Tällberg.

Byggnader kan ställas i vinkel mot varandra för att skapa en trivsam gårdsbildning.

Undvik omfattande markarbeten, t.ex. skarpa slänter och terrasseringar, vid sluttande villatomter. Markens profil ändrades inte i äldre tid - man hade inga grävskopor med vilka man idag lätt möblerar om i terrängen. Man bör utgå från terrängen när man utformar bebyggelsen, inte tvärtom. Spar gärna ängskaraktären på delar av tomten. Finns det något vackrare än en blomrik äng!

Välj växter som naturligt hör hemma på platsen. Undvik främmande buskar och träd.

Gångar av asfalt eller betongsten hör inte hemma i en äldre miljö. Använd hellre grus och natursten.

Utebelysning bör sättas på byggnaden.

Tänk också på att utemöbler av trä passar bäst i en miljö som ska se gammaldags ut.

Inhägnader

Vill man behålla landskapets öppenhet så bör man betänka att inhägnader motverkar detta, speciellt om de även uppförs mellan de olika tomterna. Gärdesgårdar passar bäst ihop med dalaromantiken och omålade timmerhus, där man vill skapa en slags tät fäbodkaraktär längs vägarna. Till bondbyn och röda hus hör snarare ett enkelt rött trästaket eller en välansad halvhög häck. Låga villastaket och murar bör undvikas.

Utforma gärna grinden som en ”Tällbergsgrind” i samma stil som så många andra i byn.

Altaner, uteplatser och balkonger.

Generellt kan man säga att tyrolerbalkonger, stora indragna uteplatser eller balkonger bör undvikas då de utgör ett främmande inslag i en äldre miljö. Speciellt försiktig bör man vara med inglasningar.

Tak

Mer eller mindre platta valmade tak eller breda spetsiga tak med 45 graders lutning, som är vanliga på nutida typhus, är främmande i Tällberg. Tak bör täckas med röda lertegelpannor. De får ett skiftande utseende och åldras vackert. Betongpannor och framförallt plåttak bör undvikas då de lätt blir för perfekta och livlösa.

Takfönster bör undvikas.

Vindskivor bör vara raka och inte utkrusade.

Profilerad vindskiva.

Skorsten

Skorstenen betyder mycket för husets karaktär och bör därför behållas, även om den inte längre används.

Koniska skorstenar bör undvikas eftersom det ofta är en tekniskt dålig lösning då rappningen far illa i regn och rusk.

Ett hus utan skorsten kan bli karaktärslöst.

Färg

Vid målning av fasader bör väl sammanhållna miljöer respekteras. Hänsyn till helheten bör väga tungt. Nya byggnader i de gamla bondbykärnorna bör i regel rödfärgas och ha vita snickerier. På ekonomibyggnader och uthus bör snickerier inte målas vita. Svarta knutar och omfattningar bör undvikas.
I övriga delar bör timmerhusbebyggelsen lämnas omålad. Järnvitriol kan eventuellt påstrykas för att påskynda grånandet. En sådan behandling har även en skyddande verkan. (Kopparhaltig vitriol bör dock undvikas eftersom den kan ge ett konstigt gröntonat resultat).

En äldre ofärgad byggnad bör ej målas. Timmer eller gamla träpaneler klarar sig bra utan färg, om byggnaden i övrigt underhålls.

Uthus

Äldre uthus har ett mycket stort kulturhistoriskt värde och bör därför helst bevaras i ursprungligt skick. Ofärgade uthus bör ej målas. Undvik att markera knutbrädor och fönsterfoder med färg. Behåll ett så enkelt utförande som möjligt.

Betänk att härbren ursprungligen inte hade fönster. Måste man få in ljus så välj helst ett diskret litet fönster på gaveln. Fönster på synliga långsidor och speciellt takfönster bör undvikas.

Takfönster på det gamla sockenmagasinet..

Hotellen

Det är viktigt att eventuella utbyggnader på hotellen hålls i en stil som passar Tällberg. Avvikande material och former bör undvikas. Tillbyggnader bör ej göras i för stora huskroppar. Speciellt känsligt är detta för de hotell som ligger centralt i byn (Tällbergsgården, Klockargården och Åkerblads)

Miljöfrågor och ljudmiljö

Tällberg bör värna sin rena luft och sitt rena vatten. Man bör satsa på ett miljötänkande och en hållbar utveckling. Hus bör byggas med ett ekologiskt tänkande i botten och med god isolering så att energiåtgången minimeras. Endast miljövänliga material bör användas. Man bör tänka på att småskalig vedeldning kan medföra skadliga utsläpp. Miljöstörande verksamheter kan inte tillåtas i byn. Användningen av skadliga kemikalier bör undvikas i trädgårdsskötseln. Reningsverket bör sträva efter så små utsläpp till Siljan som möjligt. Hotellen bör ha väl utvecklade miljöstyrningsprogram. Sopsortering och återvinning bör underlättas. Miljöanpassade kollektivtrafiksystem av god kvalitet skall finnas tillgängliga. Säker gång- och cykeltrafik skall underlättas.

Tällberg bör även värna om en rofull miljö. Hotellen bör inte satsa på bullrande hålligångaktiviteter. Fyrverkerier med knallar bör bara förekomma vid enstaka tillfällen. Dansbanans användande bör begränsas och ljudvolymen hållas låg. Eventuellt skulle byn kunna komma överens om vissa tider då motorgräsklippning bör undvikas.

Litteratur

Tällberg

Alm, Harald. *Kärlek på jorden. Siljansgården och Siljansskolan under femtio år*. 1969.
Degerman, Bo. *Tällberg – en konstnärskoloni vid Siljan*. DD 23/3 1991.
Folk och gårdar i Tällberg. 2000.
Forsslund, Karl-Erik. *Med Dalälven från källorna till havet.* Del I. Bok 9. Leksand. 1922.
Herslöf, Maud. *När turisterna kom till Tällberg*. Ur Föreningen Postfolkets årsbok 1984.
Historien om en gård i Tällbergs by. Gatugården i Tällberg från 1400-talet till dagens moderna Åkerblads Hotell och Gästgiveri. 1991.
Holm, Torsten. *Majstångsresning i Leksandsbygden. En dokumentär rapport från 1996.*
Holm, Thorsten. *Majstångsresning i Tällberg*. 1994.
Jönsson, Marie. *Ljuvast dock vid Siljan. Om turismen i Tällbergs by under 1950-talet*. 1996.
Olelind, Eskil. *Klockargården 50 år.* 1987.
Turisternas Leksand. Leksands sockenbeskrivning del IX. 1987.
Tällberg. Från bondby till turistby. 1986.

Allmänt

Andersson, Roland. *Byar och fäbodar i Leksands kommun.* Dalarnas museums rapport 13. 1983.
Att bygga nytt i värdefull kulturmiljö. Leksands kommun.
Bygga på landsbygden och i byar. 2002. Utgiven av byggnadsnämnderna i norra och västra Dalarna.
Levander, Lars. *Övre Dalarnes bondekultur*. 1947.
Näsström, Gustaf. *Dalarna som svenskt ideal.* 1937.
Rosander, Göran. *Hur Dalarna blev svenskt ideal.* Ur Saga och sed 1993.